

נִירָה בֶּרְטֵל

על צמיחת הסייעוד הצבאי בישראל

רונן שגב, **מדים כפולים: ההיסטוריה של הסייעוד בצה"ל בשנים 1948-1983**. בן שמן: מודן הוצאה לאור וההוצאה לאור של משרד הביטחון, 2021.
240 עמודים.

ה ספר **אחיות בקו החזית** (*Nurses on the Front Line*), על השתתפותן של אחיות אמריקאיות בפעולות הצלה במצבי חירום בשנים 1878-2010, מלמד שפעילותן תרמה ליצירת תחושה של סדר במצב הכאוטי; ההכנות לקראת מצב חירום היו חשובות, אך המציאות חייבה הסתגלות מהירה וגמישה שהיה קשה ליישם בה פרוטוקולים ומדיניות שנקבעו מראש; אחיות ראו בתקופה זו הזדמנות להפגין את יכולתן המקצועית; וגבולות מקצועיים בין עובדי מערכת הבריאות טושטשו במצבים אלו, כיוון שאנשי הצוותים התמקדו בהשגת יעדים (Mann Wall & Keeling, 2011).

מאפיינים אלו מוזכרים גם בספר שלפנינו, אשר יעדיו הם תיעוד ההתפתחות של הסייעוד הצבאי בישראל בפרק זמן של 35 שנים (1948-1983), בימי מלחמה ובשגרת שלום. הדיון מתקיים בהקשר השפעתם של היבטים מדיניים, ביטחוניים, חברתיים, מקצועיים ובריאותיים על התפתחות זו.

רונן שגב מיטיב להתבסס בספרו, בין השאר, על מחקרים שעניינם הרקע ההיסטורי של ההיבטים לעיל ועל זיכרונות, יומנים וקטעי עיתונות, על מסמכים ארכיוניים מישראל,

מבריטניה ומארצות הברית וכן על 116 ראיונות עם אחיות צבאיות ו"שותפי תפקיד", בכללם 20 רופאים מישראל ואחד ושלוש אחיות מארצות הברית ומבריטניה. זהו מחקר חלוצי. קדמה לו עבודה אחת בלבד, על שירותי הסיעוד בירושלים בזמן מלחמת העצמאות (וייס, 1993).

הפרק הראשון (1948–1958) דן בטיפול של האחיות בפצועי מלחמת השחרור ומבצע קדש ובסיוע לקליטת העלייה. בתקופה זו נפתחו ונסגרו בתי חולים צבאיים, והגורמים השונים הסכימו ביניהם על העסקת אחיות צבאיות בבתי החולים האזרחיים לשם המשך הטיפול באנשי הצבא.

בתקופה שהפרק השני עוסק בה (1958–1968) חוותה ישראל את מלחמת ששת הימים ומלחמת ההתשה. בעשור זה נשלחו חלק מהאחיות הצבאיות לתגבר את הסיעוד בבתי חולים בפריפריה, ובימי המלחמות פעלו אחיות מילואים מנוסות בבתי חולים שדה לא הרחק מזירות האש.

הפרק השלישי (1968–1978) כולל את מלחמת יום הכיפורים, ובו, בין השאר, מצוינים לשבח כישוריהן של אחיות מומחיות בבתי חולים שדה ברפידים ובפאיד שבמצרים – לא רק בטיפול ישיר בפצועים אלא גם ביכולת ארגון, אלתור, השגת ציוד ושיפור ההזנה. בתקופה זו נוצרו תפקידים חדשים מעטים, ובפעם הראשונה הוגדר התפקיד "קצינת סיעוד ואחיות ראשית" ואף קיבל דרגת סא"ל.

הפרק הרביעי (1978–1983) עוסק בין השאר במלחמת לבנון הראשונה, שבה אחיות צבאיות מומחיות פעלו בשטח אויב. לדברי שגב, הן "הוכיחו שהן מסוגלות לטפל בצורה מקצועית, אנושית ויצירתית והצילו חיי פצועים" (עמ' 13). מיזם שנוצר אז בחסות ממסד הסיעוד היה זה של "חיילות יח"ס" (יחידת חיילות סייעות). מוצאן של החיילות היה משכבות חברתיות נמוכות והן הוכשרו לתפקידי סיוע לאחיות בבתי חולים אזרחיים כחלק מתרומת הצבא לחברה בקידום השכבות הנחשלות ולשם התגברות על המחסור בכוח אדם סיעודי. אחיות צבאיות גם השתתפו בחיזוקם של יישובי ספר בצפון המדינה ואף בטיפול בתושבי לבנון בזמן שצה"ל שהה שם.

בפרק הסיכום המחבר דן בין השאר בייחודו של תפקיד האחיות הצבאיות בישראל לעומת זה הבריטי והאמריקאי. מהספר עולה שאחיות בריטיות ואמריקאיות עברו הכשרה צבאית נפרדת, פיתחו קריירה ופעלו בעיקר מחוץ לארצן. לעומתן, רוב האחיות הצבאיות

הישראליות לא עברו הכשרה סיעודית צבאית והתגייסו לשנת שירות חובה בבתי חולים אזרחיים.

ספר זה אינו רק שיר הלל לאחיות הצבאיות, אלא הוא גם מציג עמדות ביקורתיות. הללו משתקפות בראיונות (לדוגמה, בעמ' 169), כמו גם בביקורתו ובהצעתו של שגב ליישם "מדיניות ברורה, לתרגול ולהכשרה ייעודית. השיפור הנדרש בכיוון זה הוא אולי ההמלצה הבולטת שעולה מתוך המחקר" (עמ' 183). שגב כותב כי במהלך השנים אומנם נוסח תקנון והוגדר תפקיד הקצינה הראשית והללו השפיעו על שיפור התנאים של האחיות בצה"ל, ואף על פי כן התפתחו תפקידי סיעוד צבאיים מעטים בלבד (עמ' 141). ובמקום אחר נאמר ש"על אף תרומתן בימי מלחמה ושגרה, לא זכו האחיות בצה"ל באותות הוקרה והערכה (למעט סגן יצחק דל ז"ל [שקיבל לאחר מותו את צל"ש הרמטכ"ל])" (עמ' 184).

שגב קובל גם על היעדרם של מאבקי אחיות, למשל על כך שאחרי מלחמת ששת הימים כשחיל הרפואה טיפח תפקידים חדשים, אבל "הסיעוד הצבאי לא קיבל הרחבות תפקיד ולא דרש אותן" (עמ' 13); וכן על כך שעד 1975 "רובן הגדול לא לחמו על כיבוש תפקידים נוספים שבהם היה הסיעוד יכול לבטא את יתרונותיו הסגוליות" (עמ' 178). בהקשר זה נמצא שבשונה מאחיות צה"ל, הנהגת הסיעוד הצבאי האמריקאית נאבקה עד שנות ה-50 על השגת דרגות בצבא ועל שילוב אחיות שחורות וגברים בתחום הסיעוד (Bullough, 1976).

"תרומתו של הסיעוד בצה"ל למקצוע הסיעוד ברורה פחות. אין עדויות המלמדות על חידושים או על מיומנויות קליניות שנלמדו בצבא והוטמעו בפרקטיקה האזרחית", מוסיף שגב בסיכום (עמ' 185). אלא שכדי לחזק את דבריו רצוי היה להעשיר את המחקר בדיון קצר, לאור ספרות המחקר, על ההשפעה ההדדית בין תחום הסיעוד הצבאי לבין התפתחות הסיעוד הישראלי האזרחי בשנים אלו. כוונתי בעיקר להתפתחות התמחויות כגון בטיפול נמרץ ובדיאליזה, עם פתיחת יחידות אלו בבתי החולים בעיקר בראשית שנות ה-70, ולצמיחה של תפקידי מומחיות קלינית בשנות ה-80, למשל בתחום ההחייאה (שחף, 2014; ברטל, 2015). תמורות אלו התרחשו במצב המוזר שבו רוב האחיות הצבאיות שירתו בימי שגרה בבתי חולים אזרחיים ודווקא בימי מלחמה גויסו מחוץ לצבא אחיות מילואים, בעיקר בתחומי המומחיות של חדרי ניתוח, יחידות לטיפול נמרץ ומחלקות לרפואה דחופה (מלר"ד) (עמ' 176).

עוד נראה שלנוכח הקביעה של שגב שהאחיות הצבאיות לא "הותירו את חותמן לאחר השחרור כמנהיגות בקידום מקצוע הסיעוד" (עמ' 184), רצוי היה לבחון שוב את משמעות

דברים אלו. לדוגמה, עניין קורותיה של אתי בן יעקב – אומנם בתחום שירות המילואים, בתפקידה כאחות הראשית בבית חולים שדה ברפידיים במלחמת יום הכיפורים (עמ' 119) – המעלה שבתחילת שנות ה-90 היא עיצבה מודל תפקיד משפיע של אחות ראשית ביחידת הטראומה הראשונה שנפתחה בישראל, בבית החולים הדסה (ברטל, 2015, 106-107).

למרות הסתייגויותיי אלו, הספר פורץ דרך, מקצועי, מאורגן היטב, רגיש, מעניין ומעלה שאלות, חומרים אותנטיים והמלצות לשיפור. לפנינו דיון בעשייה סיעודית חשובה במיוחד, המלמדת על טיפול סיעודי מעולה אגב טשטוש גבולות מקצועיים, הקרבה עצמית ויכולת התמודדות בתנאי קיצון. שגב ממחיש את הדברים במילותיהן של המרואיינות והמרואיינים: "היה לי אז אומץ לעשות דברים שאני לא יודעת אם הייתי עושה היום" – החדרת צנתר לווריד ראשי, קטטרים ונקז בין-צלעי לניקוז ריאתי – "ידעתי שזה להיות או לא להיות", ולפיכך לא היה אפשר לחכות לבואו של רופא (עמ' 125); "טילים ופגזים עפו מעל ראשינו" (עמ' 119); "המראות היו קשים, ועבדנו על אדמת לס שהייתה מלאה בדם שלא נספג [...] מנות דם היו מתפוצצות עלינו, והפצועים היו מקיאים עלינו ועמדנו פעמים רבות חסרי אונים". מה שסייע אז למרואינת היה שיתוף הפעולה בין האנשים: "גרנו רופאים ואחיות ביחד [...] נאחזנו זה בזה" (עמ' 119-120). ומתוארים גם אירועים מעוררי מחשבה ודילמות, ובהם ניתוחים על שולחן התפילה במנזר אבו גוש במלחמת העצמאות (עמ' 49) והצלת חייו של פצוע שהוגדר "נפטר" (עמ' 111). לדעת שגב, כמה מהאחיות הן עדיין היום, נפגעות פוסט-טראומה (עמ' 180).

עוד תחום ששגב עוסק בו הוא המגדר – מזווית הראייה של הגנה על נשים על ידי הימנעות, עד מלחמת לבנון הראשונה, מהצבת אחיות ביחידות שדה (מלבד כמה מהן, בחדרי ניתוח) (עמ' 109, 146), וכן היעדר הכשרה "במנהיגות, בפקוד וניהול במתאר צבאי" (עמ' 176).

מדים כפולים מעניק לכולנו את ההזדמנות להכיר פרקים במורשת הייחודית של האחיות הצבאיות בישראל. רבים מפרקים אלו נחשפים כאן לראשונה ומוארים בדרכים מקצועיות ומרתקות.

מקורות

ברטל, נירה (2015). **לצדך בדרך: פרקי היסטוריה של הסיעוד הישראלי, 1936-2012**. ירושלים: כרמל.

וייס, דורית (1993). הסיעוד כחלק משירותי הבריאות היהודיים בקרבות ירושלים בתקופת מלחמת העצמאות 1947-1949. חיבור לשם קבלת תואר מוסמך. אוניברסיטת תל אביב.

שחף, שרה (2014). **אחות טובה דייה: הסיעוד בין אידיאל ומציאות, ישראל 1960-1995**. תל אביב: רסלינג.

Bullough, Bonnie (1976). Nurses in American history: The lasting impact of World War II on nursing. *The American Journal of Nursing* 76(1), 118-120.

Mann Wall, Barbra, & Arlene Keeling (eds.) (2011). *Nurses on the front line: When disaster strikes, 1878-2010*. New York: Springer.

ד"ר נירה ברטל, בית הספר לסיעוד ע"ש הנרייטה סאלד, המרכז הרפואי האוניברסיטאי הדסה והאוניברסיטה העברית בירושלים (גמלאית).

דוא"ל: nirabartal@gmail.com